

Забутий 1917 рік в історії армій Центрально-Східної Європи

Завершення Першої світової війни і виникнення більшості нових незалежних держав у Центральній і Південно-Східній Європі припадає на 1918 рік. Тоді ж починають формуватися армії нових держав регіону, які чи не з першого дня вступають у численні військові конфлікти з сусідами, що продовжили Першу світову війну на локальному рівні. На фоні цих подій менше згадують про 1917 рік – рік, коли розпалася перший з багатонаціональних колоссів, Російська імперія. Саме в 1917 р. внаслідок цього розпаду чималого розмаху набув процес формування народами цієї імперії власних армій. Одні з них, як Чесько-Словацький корпус та окремі частини польських військових формувань в Україні, Білорусі та Росії, долучилися до створених у новопосталих державах армій. Інші ж, такі як армії Української та Білоруської Народних Республік, Кримські війська та армії республік Південного Кавказу, не пережили буремних подій 1917–1921 рр. на уламках Російської імперії.

Проблемам дослідження історії військових формувань держав Центрально-Східної Європи була присвячена міжнародна наукова конференція, що відбулася 18–19 травня 2017 р. на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Конференція під назвою „За Україну, за її волю” була присвячена 100-річчю створення Української армії, однак розглядала значно ширше коло проблем, пов’язаних не лише і не стільки з українською історією. В Україні 2017 рік було оголошено Указом Президента роком Україн-

ської революції (революції, формування державності і війни за незалежність УНР), і для держави, що змушена зараз воювати з зовнішнім агресором, у 100-річний ювілей цих подій є актуальним нагадати про початки історії створення власної армії. Рівно 100 років тому в Києві відбувся I Всеукраїнський військовий з'їзд, який започаткував процес створення української армії. Разом з тим, події 1917 року не можна розглядати поза ширшим контекстом – контекстом розпаду імперії Романових, завершального етапу Першої світової війни та утворення національних військових формувань. В цьому ключі організаторам конференції було цікаво порівняти події 1917 року в Україні з процесом створення власних армій у державах Центрально-Східної Європи, що виникли після російської Лютневої революції.

Враховуючи цю мету конференції, до участі у ній були запрошені фахівці з історії військових формувань Білорусі, Грузії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі та України. Армії цих держав пройшли у 1917–1921 рр. особливі шляхи у своєму розвитку, який місцями є недостатньо висвітленим у сучасних наукових працях. Оскільки більшість народів центрально-східноєвропейського регіону змогли у цей буремний період відстояти власну незалежність, початок створення їх національних формувань у період Першої світової війни нерозривно пов'язаний з будівництвом армії незалежних держав. Для кращого розуміння ситуації в Україні відтак конче необхідно було звернути увагу на ці особливі шляхи, обставини та вдалі рішення, які, на відміну від України, дозволили таким країнам як Естонія, Латвія, Литва та Польща сформувати боєздатні збройні сили, що вибороли для них незалежність. Крім того, для частини країн регіону період 1917–1921 рр. є саме тим часом, з якого ведеться відлік початків сучасних держав. Так само, на відміну від України, яка святкує день Збройних сил у день підписання діючого Закону України „Про Збройні сили України” (6 грудня 1991), саме до періоду національних революцій і війн за незалежність відносяться традиції сучасних збройних сил Польщі та країн Балтії. Тому ще однією метою конференції „За Україну, за її волю” було з'ясування ролі традицій військових формувань держав регіону першої чверті ХХ ст. у сучасних збройних силах. Це є тим більш актуальним через реформування сучасної української армії, при якому чи не вперше з часів незалежності починає відводитися належна роль історичним традиціям і вперше вказується на період війни України за незалежність у 1917–1921 рр. як на витoki традицій сучасного військового

будівництва. Так, зовсім нещодавно було ухвалене рішення присвоїти українській **72-й механізованій бригаді ім'я військового формування Армії УНР – Чорних запорожців.**

Одним з проявів усвідомлення владою необхідності плекання в сучасній армії традицій українського військового будівництва 1917–1921 рр. було привітання учасникам конференції від Президента України Петра Порошенка. *„Не забуваймо про меч, учімось міцніше тримати його в руках... Як ніколи актуально нині лунають сказані сто років тому слова Головного Отамана Армії Української Народної Республіки Симона Петлюри... Не забуваймо про меч... – благають всі ті, хто упродовж ста років віддавав і віддає свої життя на вівтар Батьківщини”*, говорилося у зачитаній на конференції промові президента. Проведення цієї конференції було названо свідченням „вірного вектору розвитку військово-історичних досліджень у вищій школі, правильного розуміння нагальних суспільних потреб і державних інтересів”. Учасників конференції привітав декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор Іван Патриляк, власні наукові інтереси якого лежать також у галузі військової історії ХХ століття.

Доповіді розпочалися з тем, які найбільше відповідали хронологічній і тематичній прив'язці конференції – початкам військового будівництва в Україні у 1917 р. Доповідь доцента Київського національного університету імені Тараса Шевченка Андрія Руккаса була присвячена ключовій події в історії створення української армії у 1917 році – I Всеукраїнському військовому з'їзду. З'їзд скликала Українська Центральна рада в Києві з метою вироблення єдиної позиції українських військовиків щодо українізації армії та поточних політичних подій. Саме з цієї події розпочинається популярність Симона Петлюри як військового діяча, який стояв на позиції створення окремої української армії. Після I Всеукраїнського військового з'їзду С. Петлюра став на чолі утвореного там Генерального військового комітету.

Григорій Савченко, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у своїй доповіді розповів про обставини створення 1-го Українського Козачого імені гетьмана Богдана Хмельницького полку – першої української національної військової частини, що виділилася зі складу російської імператорської армії у 1917 р. Перебуваючи в Києві, „богданівський” полк стояв на сторожі Української Центральної ради і був гарантом розвитку українських державотвор-

чих процесів. Саме з цієї причини російське командування Київського військового округу прагнуло позбутися цієї частини. Полк спіткала трагічна доля – під час відправлення на фронт у серпні 1917 р. вагони, в яких перебували „богданівці”, обстріляли донські козаки і російські кірасири – противники української автономії. Проте провокація з розстрілом і арештом „богданівців” дала зворотній ефект, замість придушення призвівши до посилення українського військового руху в російській армії.

Тематичним продовженням цієї проблеми була доповідь директора Інституту української археографії та джерелознавства України ім. М. С. Грушевського НАН України Георгія Папакіна, „Роль Павла Скоропадського в українізації частин російської армії у 1917 р.” Генерал П. Скоропадський очолював 34-й армійський корпус, за наказом командування перетворений на 1-й Український корпус. Г. Папакін, зокрема, зазначив: джерела говорять про те, що П. Скоропадський не був сліпим виконавцем процесу „націоналізації” російської армії, здійснюваної Л. Корніловим та його штабом. На момент видання наказу про українізацію корпусу П. Скоропадський пройшов тривалу ідеологічну еволюцію, що привела його до усвідомлення необхідності українізувати підлеглий корпус, в чому він вбачав інструмент збереження армії у революційних обставинах 1917 року. Українізація 34-го корпусу також підняла авторитет самого П. Скоропадського серед військовиків і населення України.

Утворенням Полку імені Богдана Хмельницького та 1-го Українського корпусу не завершилася історія формування української армії у 1917 році. Хоча ключове значення для цього мали події на Південно-Західному фронті, не менш важливі речі відбувалися у тилу і віддалених від України фронтах. Так, професор Володимир Сергійчук на конференції розповів про українізацію на Кавказькому фронті, де також перебували тисячі українців, що бажали вступити до української армії. Михайло Ковальчук зробив доповідь про створення українських військових частин в Одесі. Тут з добровольців було сформовано Українську запасну бригаду, яка не потрапила на фронт, а несла охоронну службу в місті. Тематично пов'язану доповідь дещо згодом виголосив Григорій Сергійчук – „Українізація московського гарнізону”. У Москві українці об'єдналися у 1-й Чигиринський полк та Український гарматний дивізіон.

Інші аспекти створення українського війська у 1917 році підняли українські історики Іван Хома та Ігор Срібняк. Свою доповідь „Січові стрільці в Українській національній революції” І. Хома присвятив історії Січових стрільців – військовому формуванню, що створювалося у Києві з військовополонених австро-угорської армії. Такий склад визначив особливу роль цього загону, що, беручи участь у державотворчому процесі у Наддніпрянщині, тримав водночас контакти з Українськими Січовими стрільцями з Галичини і реагував на події на „малій батьківщині”, в тому числі на початок державного будівництва у листопаді 1918 р. у Львові. І. Срібняк у доповіді „Формування дивізії «сірожупанників» в Австро-Угорщині” нагадав про ще один осередок формування українського національного війська періоду революції – табори для військовополонених на території, зайнятій військами Австро-Угорщини та Німеччини, де окремо розміщували українців. Зокрема, одним зі сформованих з числа полонених українців військових з’єднань була 1-а Козацько-стрілецька (або „Сірожупанна”) дивізія, переведена в Україну після Брестського мирного договору УНР з Центральними державами 1918 р.

Крім цих доповідей, директор Музею Української революції 1917–1921 рр. Олександр Кучерук виступив з темою „Київські військові адреси доби Центральної Ради”, розповівши про відомі з документів, фотографій і кінохронік того часу визначні місця української столиці, пов’язані зі створенням української армії. Насамкінець, Олег Божко зробив доповідь з інтригуючою назвою „По інший бік фронту: »Червоне козацтво« як невдалий варіант розвитку українських збройних сил”. У ній доповідач розкрив тему альтернативного для намагань Української Народної Республіки проекту будівництва українського війська – на боці більшовиків. Хоча „Червоне козацтво” створювалося, щоб прикрити відверту агресію радянської Росії проти УНР, воно все-таки було створеним на національній основі формуванням під офіційним патронатом українського радянського уряду в Харкові. Формування це у подальшому не змогло зберегти національну складову, розчинившись серед багатоетнічної Червоної армії.

Доповіді супроводжувалися дискусіями довкола основних подій та термінів. Зокрема, жваве обговорення викликав термін „українізація”, що в ширшому розумінні застосовується в сучасній історіографії для позначення всього процесу утворення українських національних військових формувань у 1917 р. Проте більш точним і вужчим зна-

ченням слова, як виявилось з дискусії, у ті часи була націоналізація існуючих військових підрозділів, частин і з'єднань російської армії, що розпадалася, тобто зміна найменування існуючого загону на українське з подальшим переведенням до його складу солдатів і офіцерів української національності.

Подібним чином в російській армії відбувалася і полонізація військових частин, про що розповів на конференції Артем Папакін. Доповідач звернув увагу на три основні способи утворення польських військових формувань на Румунському і Південно-Західному фронтах, що проходили по території України. Це було утворення нових військових загонів, полонізація (комплектація особового складу поляками та перейменування) існуючих та збирання польських солдатів на тилкових етапних пунктах з утворенням з них національних підрозділів. Відтак 2-й Польський корпус було утворено на Румунському фронті шляхом полонізації ряду з'єднань і частин, але полонізація на Південно-Західному фронті не принесла очікуваних результатів, тому утворення 3-го Польського корпусу відбувалося третім, найменш ефективним шляхом.

Утворення польських збройних сил після Першої світової війни було темою доповіді професора Мацея Кротофіля з Торуні. Хоча сформовані у ході війни польські корпуси та Легіони польські були розпущені упродовж 1917–1918 рр., Польща на момент визволення з-під окупації мала потужний матеріал для війська у вигляді колишніх солдатів армії окупантів і підпільників Польської організації військової. До цього слід долучити формування, створені за межами Польщі, зокрема у Франції. Не дивлячись на різниці у підготовці та озброєнні солдатів з трьох частин Польської держави, що до того перебували у складі різних імперій, Польщі вдалося у 1918–1919 рр. створити боєздатне військо, що змогло відстояти незалежність і створити традиції, що подекуди зберігаються і до сьогодні.

Не так відбулося у випадку Білорусі, про що розповів на конференції у Києві професор Олег Латишонок (Білосток) у доповіді „Білоруські збройні формування у 1917–1920 рр.” Складна політична ситуація в регіоні призводила до того, що територія Білорусі в цей період була переважно зайнята чужоземними військами. Це гальмувало політичний і військовий рух та призвело до того, що найбільш боєздатні білоруські військові формування були створені при арміях інших держав – Литви та Польщі.

Більш вдалим виявилось військове будівництво в Грузії та країнах Балтії. Про досвід створення армії Грузинської Демократичної Республіки розповів на конференції професор Георгій Анчабадзе з Державного університету Ілії (Тбілісі). Формування її збройних сил розпочалося на підставі військових формувань, створених ще під час Першої світової війни. Незважаючи на нестачу фінансів, Грузії вдалося сформувати регулярну армію, що складалася з трьох піхотних і однієї кавалерійської бригад, артилерії, авіації і бронепотягів, а також прикордонні війська і невеликий морський флот. Поряд з армією, у Грузії у 1918–1921 рр. існувала Народна гвардія – іррегулярні збройні формування правлячої Соціал-демократичної партії, що створювало певне напруження між цими військовими структурами.

Дві доповіді були присвячені формуванню армії Литви, де з вересня 1917 р. діяла крайова рада – Тариба, проте ще довго після цих подій Литва перебувала під окупацією німецьких військ. Вітаутас Йокубаускас (Клайпеда) розповів про територіальну оборону Литви у 1918–1923 рр. Зокрема, він розглянув територіальну оборону і повстання як стратегію непрямого підходу до оборони. Доповідь Йонаса Вайчяноніса (Каунас) стосувалася добровольців в якості ядра збройних сил Литви періоду війни за незалежність. Подібно до армій інших держав регіону, Литовська армія формувалася у початковий період незалежності держави переважно з добровольців.

Ерікс Скабсонс (Рига) виголосив доповідь про початки армії Латвії. Формування латвійських збройних сил розпочалося ще під час німецької окупації, з 22 листопада 1918 р. За домовленістю з німцями, армія утворювалася у вигляді Балтійського ландверу в складі німецьких, латиських і російських піхотних підрозділів. Через складну військово-політичну ситуацію, зайняття Риги Червоною армією, конфлікт з німцями і наступні бої латвійські національні військові формування зазнали суттєвої реорганізації. У липні 1919 р. вони були об'єднані у Латвійську армію, що до кінця року звільнила майже всю країну від завойовників.

Утворення естонської армії, про що зробив свою доповідь Ігор Копитін з Національного коледжу оборони естонської армії (Тарту), відбувалося в умовах розкладу німецьких військ і одночасного наступу Червоної армії на Ревель. Хоча добровільний набір до естонської армії восени 1918 р. не дав бажаного ефекту, подальша розбудова збройних сил не лише дозволила Естонії відстояти власну незалежність від

радянської Росії, а й допомогти сусідній Латвії побороти іноземну інтервенцію.

Ще дві доповіді міжнародної конференції торкалися надзвичайно актуальних для України питань сучасного військового будівництва і ролі традицій у ньому. Доповідь Юріса Цигановса (Рига) була присвячена військово-історичному спадку в збройних силах сучасної Латвії. В умовах реформування української армії надзвичайно актуально прозвучала інформація про традиції військових формувань періоду боротьби за незалежність та міжвоєнної армії Латвії в сучасних збройних силах. Руслана Марценюк (Київ) натомість зачепила інший цікавий аспект сучасного військового будівництва – військове співробітництво України з країнами Балтії у 1991–2017 рр.

Під час дискусії учасники з'ясували обставини служби в національних збройних силах держав регіону представників інших народів, питання культурно-освітньої роботи у військах того часу і проблеми криз ідентичностей у військовиків революційного періоду 1917–1921 рр.

Міжнародна наукова конференція „За Україну, за її волю” викликала зацікавлення представників українських мас-медіа та студентів, особливо з освітньої програми для магістрів „Військова історія”, що відкрилася на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка у 2016 р. Історія війська – неодмінної і однієї з найбільш важливих складових державності – відтак має шанс стати одним з найбільш перспективних напрямів досліджень в історії Центральної та Східної Європи. Враховуючи напрям роботи конференції і виголошені на ній доповіді, учасники прийняли резолюцію, в якій вирішили звернутися до влади з пропозиціями запровадження у сучасних Збройних Силах України традицій українських армій 1917–1921 рр. (почесних найменувань, почесних шефств, традиційної термінології).

Артем Папакін